

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Melkovics Tamás

A főrendi liberális ellenzék (1825-1848)

Az 1839-40-es diéta főrendi ellenzékének helye és
szerepe a polgári átalakulás felé vezető úton

Budapest, 2018.

Történelemtudományi Doktori Iskola, vezetője:

Dr. Erdődy Gábor, DSc.

Modernkori Magyarország Doktori Program, vezetője:

Dr. Varga Zsuzsanna, DSc.

A bizottság elnöke:

Dr. Varga Zsuzsanna, DSc.

Felkért bírálók:

Dr. Pajkossy Gábor, CSc.

Dr. Veliky János, CSc.

Titkár:

Dr. Sipos Balázs, PhD.

A bizottság tagjai:

Dr. Fazekas Csaba, PhD.

Dr. Fónagy Zoltán, CSc.

Dr. Velkey Ferenc, CSc.

Témavezető:

Dr. Erdődy Gábor, DSc.

Témaválasztás

A reformkori rendi diéták felsőtábláját hosszú időn keresztül a magyar kultúrától elidegenedett, a reformokat hátráltató, idejétmúlt „*kövületként*”, kiváltságaikat és előjogaikat körmük szakadtáig őrző, konzervatív és kormánypárti egyének tömörüléseként volt szokás értelmezni. Ma már ezt a leegyszerűsítő képet sokkal árnyaltabban vázolják fel a történeti munkák: tudjuk, hogy az 1839-40-es országgyűlésen kezdődő politikai átrendeződés három jól elkülöníthető csoportra osztotta fel a politikai palettát. A hagyományosan udvarhű aulikusok a kormányzat képviselői és József nádor körül tömörültek, a Dessewffy Aurél vezette újkonzervatívok előzetes értekezleteket tartva, saját taktikát kialakítva pártszerű politikai tevékenységbe kezdtek, harmadik csoportként pedig Batthyány Lajos vezetésével minden eddiginél nagyobb erővel indult el az ellenzéki, reformpárti mágnások szervezkedése is. A magukat fontolva haladókként jellemző politikai alakulatot Dénes Iván Zoltán kutatásainak köszönhetően már behatóbban ismerjük, a főrendi ellenzékkal azonban csoportként mindeztidáig még egyáltalán nem foglalkoztak, pedig a „*politikai közösség*” történetének alapos feltérképezése – elgondolásunk szerint – három nagy kérdéskörben is gazdagíthatja, árnyalhatja és sok esetben átértékelésre készítheti a történettudomány jelenlegi, mély kutatásokkal alá nem támasztott megállapításait, hipotéziseit.

A csoport vizsgálatával mindenekelőtt közelebb juthatunk Batthyány Lajos reformkori szerepének még

részletesebb és árnyaltabb megismeréséhez, megértéséhez és értékeléséhez. Szerencsére Batthyány 1848 előtti életpályáját a történettudomány már kielégítően feltárta, de szinte alig rendelkezünk információkkal arról a politikai alakulatról, amelynek a vezetésére készülve lépett be a magyar közéletbe 1839-ben, s amelynek az élén állva idővel az országos ellenzék vezető pozíciójába, majd a miniszterelnöki székbe került. Mire vállalkozott Batthyány 1839-40-ben, amikor programot adott az ellenzéki érzelmű mágnásoknak, hiszen egy liberális elvekben gondolkodó főrendi ellenzék vezetésére készült. Reális volt részéről ez a helyzetértékelés 1839-ben? Hogyan tudta, vagy tudta-e egyáltalán eredményesen irányítani ezt a csoportot? Kik voltak a társai, legfőbb politikai szövetségesei és hány emberre számíthatott országgyűlésről országgyűlésre? Milyen sikereket ért el és milyen kudarcokkal kellett szembenéznie a főrendi ellenzék élén, s egyáltalán az általa irányított csoport milyen súllyal rendelkezett az adott országgyűlések felsőtábláján?

Tágabb perspektívát figyelembe véve, a mágnásoppozíció tanulmányozása közelebb vihet minket a reformkori magyar arisztokrácia történeti szerepének értelmezéséhez és értékeléséhez is. Hány mágnás foglalkozott egyáltalán politikával? Hányan vettek részt közülük a legfőbb politikai fórum, az országgyűlés munkájában? Hányan lettek a reformpárti ellenzék és hányan a kormánypárti csoportosulás tagjai? Milyen okok játszottak közre a politikai önmeghatározás, a bal- vagy jobboldali irányba történő elköteleződés során? Meg lehet-e határozni bizonyos életkorbeli, családi, neveltetésbeli, vallási, esetleg

földrajzi, gazdasági vagy társadalmi alaptípusokat, magatartásformákat az ellenzékivé válás folyamatában? A főrendi opposíció tagjai valóban elfogadták a Batthyány által képviselt és programként megfogalmazott liberális elveket, vagy sok esetben a sérelmi ellenzékiség volt a legfőbb szervező erő?

A mágnásellenzékre fókuszáló kutatások végezetül a magyar parlamentarizmustörténeti kérdésekkel is összefüggésbe hozhatóak, hiszen a történeti mélyfúrások mindeddig elsősorban az alsótáblán résztvevő csoportokra, illetve az ottani törvénykezdeményező tevékenységre és politikai vitákra fókuszáltak, a felsőtáblával kapcsolatos alapkutatások esetében viszont csupán a hiányt rögzíthetjük. A főrendi ellenzék belső magja ugyanakkor 1839-40-től kezdve egy szervezett, közös stratégiát kialakító és előzetes egyeztetések alapján működő, jól elkülöníthető diétai csoportosulásként politizált az uralkodó által kinevezett világi és egyházi főméltóságok által uralt felsőtáblán. Hogyan nézett ki egyáltalán szerkezetében a felsőtábla, milyen jellegadó csoportjai voltak a mágnások házának? Hányan vettek részt az egyes országgyűléseken? Hogyan születtek a döntések? Mely csoportokban jelentek meg a főrendi opposíció résztvevői? Milyen előnyei és hátrányai voltak a felsőtáblán való politizálásnak? Összességében tehát, milyen lehetőségei voltak az ellenzéki alakulatnak a rendi keretek között működő magyar törvényhozásban?

A disszertáció célkitűzései

Jelen disszertáció természetesen nem vállalkozhat arra, hogy az összes feltett kérdésre teljes mértékben kielégítő és megnyugtató válasszal szolgáljon, mindenesetre a három fő fejezetben összegzett kutatási eredmények alapján úgy véljük, legalább a kezdőlépéseket megtehetjük a történelmileg hiteles, objektív következtetések levonása terén, s reményeink szerint bizonyos esetekben ennél még tovább is juthatunk. A téma terjedelme, komplexitása és specialitása miatt a dolgozat fő célkitűzése arra irányul, hogy az előre meghatározott forrástípusok mentén minél részletesebben feltárja és bemutassa az 1839-40-es országgyűlés főrendi ellenzékének történetét. A reformkori mágnásoppozíció története véleményünk szerint három nagyobb egységre bontható: a főrendi ellenzék megalakulása (1839-1840), a főrendi ellenzék válsága és újjászervezése (1840-1844), a főrendi ellenzék a pártalakulás folyamatában és az utolsó rendi diétán (1844-1848). Mint látjuk, a disszertáció egy még hosszú évekig tartó kutatómunka első állomása, amely alapvetően – az alcímben meghatározott módon – a főrendi ellenzék önszerveződési folyamatára fókuszál, még akkor is, ha a történeti előzmények és következmények kapcsán, valamint az egyes politikusok élettörténetének ismertetése miatt sok esetben ki kell lépünk ebből a kronológiai keretből egészen a címben rögzített 1825-ös és 1848-as időhatárokig.

A disszertáció felépítése

A disszertáció fejezetei mind a kutatás forrásanyagát, mind pedig az eredmények közlésének szerkezetét tekintve különböznek egymástól, mégis úgy véljük, hogy szorosan összekapcsolódnak, kiegészítik egymást és ilyen formán alkotnak egy egységes értelmezési keretet. Az első fejezet arra vállalkozik, hogy az 1839-40-es országgyűlés főrendi ellenzékét elhelyezze a csoport fejlődéstörténeti folyamatában, s tág értelemben a reformkor politika- és parlamentarizmustörténeti horizontján: egyrészt összeállítsa a felsőtábla ellenzéki résztvevőinek névsorát az 1825 és 1848 közötti időszakban összeülő mind a hat rendi országgyűlés esetében, másrészt országgyűlésről országgyűlésre haladva felvázolja a mágnásoppozíció történetének legfontosabb ismérveit, keretrendszerét.

A disszertáció másik két tartalmi egysége már teljes egészében az 1839-40-es pozsonyi diétára fókuszál. A második fejezet célja, hogy egy meghatározott szempontrendszer szerint egyesével felvázolja az adott országgyűlés felsőtáláján értékelhető politikai szerepet játszó ellenzéki mágnások rövid reformkori életrajzeit, s ez alapján összeállítsa a főrendi ellenzék 1839-40-es körének szellemi, gazdasági, társadalmi és közéleti-politikai csoportprofilját. Tekintettel arra, hogy mindent összevetve ötven életút összeállítására vállalkozunk, jelen dolgozat szempontjából ez lesz a leghosszabb, legnagyobb terjedelemmel rendelkező fejezet, mivel szeretnénk elkerülni azt a hibás megközelítési módot, hogy úgy mondunk véleményt egy politikai

formációról, hogy nem ismerjük külön-külön az egyes résztvevőket. Elgondolásunk szerint csak ezen időigényes és aprólékos munka elvégzése után térhetünk rá a csoport 1839-40-es országgyűlési tevékenységére: politikai működésük, illetve a vitákban tanúsított magatartásuk, valamint alkalmazott taktikájuk elemzésére és az önszerveződési folyamat alapos feltárására. A disszertáció harmadik fejezete ezen kutatómunka eredményeinek összegzését tartalmazza, miközben kísérletet tesz arra, hogy a megfelelő források szisztematikus egybevetésével rekonstruálja az 1839 júniusa és 1840 májusa között lezajlott főrendi üléseket, azok témáját, érdekcsoportjait, vezérszónokait és határozatait.

A három részegység tehát a tartalmi és szerkezeti különbözőségek ellenére is szorosan összekapcsolódik és egymásra épül, egymás következtetéseiből építkezik. Reményeink szerint a felvázolt munka elvégzésével a főrendi ellenzék teljes reformkori történetének kontextusában elhelyezve mélyrehatóan megismerhetjük az 1839-40-es diéta ellenzéki mágnásait és a létrehozott szervezet működésének jellegzetességeit, s így a megjelölt három témacsoport alapján hozzájárulhatunk a reformkori parlamentarizmustörténeti kutatások kiegészítéséhez, a politizáló arisztokrácia értékeléséhez, valamint Batthyány Lajos személyének és a liberális reformmozgalom történetének még alaposabb megértéséhez.

A disszertáció eredményei

A dolgozat megírásának kezdetén kérdéseink egyik csoportja parlamentarizmustörténeti irányultságú volt. E téren fontos eredmény, hogy sikerült rekonstruálni az utolsó hat rendi diéta felsőtáblájának aktívan jelenlévő és érdemi politikai súllyal rendelkező résztvevőit. Pontosan kirajzolódik mindegyik országgyűlés belső szerkezete és immár részletes képünk van arról, hányan és kik vettek részt értékelhető módon a felsőtábla ülésein, s az ellenzék mekkora létszámmal rendelkezett. A főpapság átlagosan húsz taggal jelent meg, s mindvégig a kormánypárt oldalán kötelezte el magát; a tárgyalásokban megközelítőleg nyolc fővel vettek részt a zászlósurak, s esetükben – az első három diétán szereplő Illésházy Istvánt leszámítva – szintén csupán jobboldali személyekről beszélhetünk; sokkal hullámzóbb volt a főispánok összlétszáma, ami különösen az 1839-40-es diétán volt rendkívül alacsony, de a jelenlévők – néhány kivételtől eltekintve – ugyancsak a kormányzat támaszai voltak; az ellenzékiek a regalisták csoportjában tudták „*badállásaikat*” kiépíteni, s mindvégig egy szinte áttörhetetlen, masszív kormánypárti „*barikád*” kellett rohamozniuk, miközben az alsótáblához képest csupán a passzív, nem a törvénykezdeményező, hanem a bíráló, véleményező szerepkör jutott nekik. Sikereségükhöz nem csupán létszámukat kellett folyamatosan növelniük, valamint a szervezeti kereteket felépíteniük, hanem – nyilvánvalóan egymást indukáló, párhuzamos folyamatként – a regalista csoport felsőtáblai felértékelődése is elengedhetetlen volt,

amihez az újkonzervatív politikusok megjelenése és a főrendi napló teremtette nyilvánosság ereje is hozzájárult. A főrendi ellenzék összlétszáma 1839-40-ben megközelítőleg ötven, 1843-44-ben hatvan, míg 1847-48-ban nagyjából hetven fő körül mozgott. 1839-40-ben az ötven résztvevőből a diéta első szakaszában tíz-húsz, a második felében pedig húsz-harminc fő kapcsolódott be aktívan a tárgyalásokba. Legfontosabb következtetésünknek azt a megállapítást tarthatjuk, hogy a személyi jogon megjelenő főrendek körében a baloldal mind a hat rendi diéta tekintetében többségben volt, s ez a tény különösen az utolsó három országgyűlés esetében figyelemreméltó: a kormánynak immár nemcsak a vármegyei közgyűlésekre és ezeken keresztül az alsótábla politikai összetételére, hanem a felsőtábla kormánypárti többségének biztosítására is jelentős figyelmet kellett fordítania.

Ami pedig Batthyány Lajost és politikai körét illeti: 1839-40-ben a főrendi ellenzék törzsgárdája huszonnégy főből állt, akik közösen hívták életre az ellenzéki kiskaszinót, mondták ki a mágnásoppozíció hivatalos megalakulását, harcolták ki a főrendi napló elindítását, s kényszerítették folyamatos hátrálásra József nádort, s emellett – a számos belső vita és feszültség ellenére is – mindvégig erős „*pártfegyelem*” mentén, egységesen léptek fel a főrendi üléseken, miközben tisztában voltak azzal a ténnyel, hogy a felsőtáblán ők alkotják a kisebbséget. A szellemi és erkölcsi győzelmek mellett konkrét eredményeket is fel tudtak mutatni, s nem mellékesen cselekvő részesei lettek a reformkori országgyűlések legsikeresebb törvényalkotó

munkájának. Az 1839-40-es országgyűlést követően pedig – a Pesti Hírlap megjelenése folytán kibontakozó válságperiódust is átvészelve – 1843-44-ben képesek voltak állásaikat fenntartani, sőt erősíteni is, majd 1847-48-ban a rendi keretek között működő felsőtábla történetének legnagyobb és leghosszabb ideig tartó vitájára kényszeríteni a kormánypártot. Miközben az ellenzéki mágnások tekintélyükkel, befolyásukkal, kapcsolati hálójukkal és nem mellesleg anyagi lehetőségeikkel aktív részesei, s mondjuk ki, nélkülözhetetlen és meghatározó szereplői, néhány tagjuk esetében pedig közvetlen irányítói és alakítói lettek a magyar polgári reformfolyamatnak. Mivel a főrendi ellenzék, habár 1839-40-ben még elsősorban sérelmi ügyek mentén vezette legnagyobb harcait, egyben reformellenzék is volt, hiszen Batthyány programnyilatkozatának legfontosabb liberális elemeit tudatosan felvállalta.

Legfontosabb megállapításunkat, amelyet a disszertáció mindhárom fejezetének eredményei alátámasztanak, tehát abban összegezhetjük, hogy az 1839-40-es mágnásoppozíció törzsgárdája szinte kivétel nélkül kitartott az ellenzék oldalán, akkor is, amikor 1843-44-ben már a nemesi adózás és más reformgondolatok foglalkoztatták a diéta politikusait, s akkor is, amikor 1848 tavaszán megszületett az új, modern értelemben vett polgári Magyarország. Batthyány Lajos egy liberális elvekben gondolkozó, egységes, reformszellemű főrendi ellenzék létrehozásáról szőtt 1839-es terve tehát megvalósult, s ezen, 1848-ig tartó folyamat során – mindhárom diétát figyelembe véve – az alábbi személyek voltak legszorosabb munkatársai:

Batthyány Kázmér, Eszterházy Kázmér, ifjabb Eszterházy Mihály, Eszterházy Pál grófok, Jeszenák János báró, Pálffy József, Szapáry Antal és Szapáry Miklós, Teleki László és Teleki Sámuel, valamint Viczay Héder és Viczay Károly, illetve Zay Károly grófok. S emlékezzünk meg Andrássy Károly grófról és Odescalchi Ágoston hercegről, akik 1844-es, valamint 1848-as haláluk következtében nem lehettek tagjai az utolsó rendi országgyűlés főrendi ellenzékének. Összességében tehát mind a rendi országgyűlés keretein belüli, mind azon kívüli tevékenységének köszönhetően, nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk a főrendi ellenzéknek, mint ahogyan azt eddig gondoltuk és tettük.

Végezetül, ami a reformkori magyar arisztokráciát illeti, a második fejezetben felhalmozott ismeretanyag birtokában, immár nem pusztán hipotézisként, kijelenthetjük, hogy az ellenzéki vagy kormánypárti magatartásformák követését nem lehet sem a családi hagyományok, sem a földrajzi sajátosságok, sem pedig a vallási hovatartozás alapján tipizálni, minden egyén ugyanis személyes benyomásai, tapasztalatai és körülményei mentén, saját döntés alapján lett bal-, vagy éppen jobboldali politikus. A részletesen elemzett ötven mágnás többségében a hagyományosan udvarhű, a legpatinásabb és legtekintélyesebb családokat is magába foglaló huszonnyolc főúri nemzetség, főként grófi származású, egymással is számos rokoni kapcsolatot felmutatni képes, birtokai révén többségében Nyugat- és Északnyugat-Magyarországhoz kötődő, összességében hatalmas anyagi erőt képviselő mágnásfamíliája közül került ki. A csoportosulást főként már

házas, harmincas éveikben járó, fiatal katolikus arisztokraták alkották, de az idősebb korosztály és az evangélikus, református egyházakban fontos pozíciókat betöltő protestáns szárny is aktívan képviseltette magát.

Az egyes családok politizáló tagjainak vizsgálata alapján, azon tény mentén, hogy a felsőtáblán helyet foglaló reformkori főpapság csupán egy-két tagja került ki az arisztokraták közül, s nagyságrendileg a főispánok egyharmada sem rendelkezett főnemesi címmel, a született mágnások többsége pedig mindvégig – a száz fő fölötti létszámot felmutatni képes utolsó rendi országgyűlés esetén is – ellenzéki érzelmű volt; továbbá azon észrevétel okán, hogy amíg az Ellenzéki Körnek számarányukat meghaladóan, majdnem tíz százalékát arisztokraták alkották, addig – minden bizonnyal nem véletlenül – a Konzervatív Párt alakuló ülésén megjelent százhuszonöt főnek csupán negyede volt gróf, vagy báró, még csak óvatosan, de egyre merészebben jelenthetjük ki, hogy a reformkori, aktívan politizáló arisztokrácia nagyobbik része az ellenzéki, sőt reformpárti oldalon foglalt helyet. Ezen megállapításunkat természetesen a későbbiekben folytatott kutatómunka, a másik két reformországgyűlés és a köztes időszakok szisztematikus feldolgozása, illetve a vármegyei közélet alaposabb feltérképezése után tovább árnyalhatjuk.

A szerző témában megjelent publikációi

A reformkori főrendi liberális ellenzék. Vasi Szemle 2014. (68. évf.) 2. sz. 183-200.

Batthyány Lajos a főrendi ellenzék élén. In: Batthyány Lajos gróf. Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk.: Kedves Gyula, Pelyach István. (Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban, 2.) Bp., 2017. 47-76.

Perényi Zsigmond báró. Bírából vádlott és vértanú. In: Az 1848-1849. évi országgyűlés mártírjai. Szerk.: Kedves Gyula, Pelyach István. (Konferenciák az Országgyűlési Múzeumban, 1.) Bp., 2016. 107-133.

Vezérszerep helyett bitófa. Zichy Ödön gróf politikai metamorfózisa. Aetas 2016. (30. évf.) 1. sz. 132-153.